

АНОТАЦІЯ

Данилів Н. Р. Політика США щодо єврейської еміграції з СРСР (1967–1989 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 “Історія та археологія”. – Львівський національний університет імені Івана Франка. Міністерство освіти і науки України. Львів, 2021.

У дисертації здійснено комплексний аналіз політики США щодо еміграції євреїв із Радянського Союзу у 1967–1989 рр. Зокрема, визначено загальні принципи та чинники формування американської політики щодо еміграції євреїв у визначений період. Простежено факти порушення прав людини у Радянському Союзі, які практично підштовхнули єврейську складову населення до подання документів на виїзд. Обґрунтовано форми і методи боротьби “відмовників” за свої права. Проаналізовано реакцію радянської влади на рух євреїв за виїзд, зокрема докладно описано основні обмежуючі заходи, покликані запобігти еміграції (Закон про “податок на освіту”, “квоти на виїзд” тощо). Охарактеризовано особливості такого явища як “нешира”. Розглянуто трансформацію політичного курсу США щодо єврейського питання у контексті розгортання “холодної війни”. Простежено еволюцію імміграційного законодавства США. Встановлено внесок провідних американсько-єврейських організацій у процес еміграції євреїв із Радянського Союзу.

Визначено, що утворення держави Ізраїлю 1948 р., Шестиденна війна 1967 р., війна Судного дня 1973 р. з одного боку, та перманентні дискримінаційні обмеження у Радянському Союзі – з іншого, де-факто посприяли початку еміграційних процесів серед радянських євреїв. На основі архівних звітів КДБ до ЦК КПУ, з яких у 2015–2016 рр. знято гриф секретності, досліджено дискримінаційну політику радянської влади, зокрема недотримання політичних та громадянських прав, серед яких, випадки антисемітських проявів, зокрема, переслідування осіб, котрі подали документи на виїзд.

У дисертації уточнено процедуру подання документів на виїзд радянських євреїв до Ізраїлю, а також зазначено, що позитивну відповідь, одразу ж після подання першої заявки на виїзд, отримували виключно одиниці. Як правило, до усіх решти застосовували відмову, яку обґрунтовували не зовсім раціонально: у зв'язку з “режимними міркуваннями”, “оперативними міркуваннями”, “наявністю цінних спеціалістів”, “необґрунтованістю прохань про “возз'єднання сімей”, призивним віком і т.д. Одразу ж береться до уваги й те, що незважаючи на усі вище перелічені заборони, найактивніша частина єврейського населення і надалі продовжила проявляти свою національну позицію. Завдяки виступам у Бабиному Яру та біля синагог, написанню особистих та колективних звернень до вищих владних структур, організації таємних зібрань на квартирах та використання усіх інших можливих засобів боротьби, вони не тільки нагадували про існування, але й удосконалювали уже існуючий рух.

Окремо в роботі розглядається аспект діяльності владних структур у США, які спочатку зайняли нейтральну позицію спостерігача, а, згодом, трансформувалися у активного учасника процесу єврейської еміграційної боротьби за виїзд з СРСР. Найперше, усіх зацікавило проголошення незалежної держави Ізраїль у 1948 р., а, відповідно, нового гравця на міжнародній арені. Фактор ведення “холодної війни” відіграв ще одну визначальну роль на корекцію політики усіх адміністрацій президентів. Спочатку відмовившись від колишньої ізоляціоністської політики, американська влада почала шукати додаткові аргументи у веденні глобальної геополітичної, економічної та ідеологічної конфронтації з Радянським Союзом та його сателітами. Ба більше, країна, яка позиціонувала себе лідером т. зв. “демократичного табору” не могла не реагувати на численні прояви дискримінаційних процесів у Радянському Союзі. Все ж, на думку авторки, котра дослідила аналітичні звіти ЦРУ для президентів США, зовнішня політика цієї країни у досліджуваній період не мала чітко вираженого проізраїльського характеру і була зорієнтована, найперше, на реалізацію власних інтересів.

У роботі також зазначено, що більшість президентів активно реагували на суспільні заклики єврейської складової американського суспільства. Вони часто відвідували наймасштабніші, організовані євреями, заходи; неодноразово зачіпали тему про недотримання прав людини, зокрема можливості на виїзд, у приватних розмовах з радянськими лідерами; застосовували інші нестандартні важелі впливу на Радянський Союз.

До уваги беруться і ряд законодавчих поправок, які прямо чи безпосередньо стосувалися еміграції євреїв з Радянського Союзу. Імміграційна квотна система, яка регулювалася до середини 1960-х рр. за принципом національного походження (*“the national origins quota system”*) була замінена гаслом “рівні можливості для всіх” у вересні 1965 р. після прийняття нового імміграційного закону, більш відомого як Закон Гарта–Целлера. Ще одним важливим документом в історії імміграційного законодавства стала поправка Джексона-Веніка 1974 р., за якою обмежувалися фінансові та торговельні відносини США із країнами, уряди яких порушували права людини, зокрема, обмежуючи право на вільну еміграцію своїх громадян. У 1980 р. був прийнятий “Закон про біженців” у якому йшлося про екстрене надання “допуску” та отримання статусу біженця тим іммігрантам, які фактично переслідувалися або котрі мали цілком обґрунтовані підстави стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань у країні свого проживання. Характерним доповненням до вище перелічених законодавчих актів стала “Поправка Лаутенберга” прийнята у 1989 р., за якою усі релігійні меншини, що проживали на території Радянського Союзу, після підтвердження факту переслідування автоматично отримували перевагу при поданні на в’їзд до США. Згодом, поправку переформатували у закон, яким скористалися десятки тисяч євреїв з пост радянського простору.

Лєвова частка уваги присвячена інституту єврейського лобізму як невід’ємної частини політичного життя у цій країні. Єврейські представники відігравали важливу роль у Конгресі, ще значна частина працювала у формі приватної ініціативної філантропії. Лідери усіх найвідоміших світових

єврейських організацій аналогічно прагнули вплинути на західні уряди та, найперше, на американський політикум, щоб ті почали клопотати від імені радянського єврейства за припинення їхньої культурної дискримінації.

Крім того, авторка окреслила найсуттєвіші напрямки діяльності “Студентської боротьби за радянське єврейство”, “Національної конференції”, комітету “Джойнт”, ХІАС та усіх інших найважливіших єврейських організацій, що діяли на території США, окремо виділивши моніторинг внутрішньо-політичної ситуації у Радянському Союзі; надання моральної та фінансової допомоги радянським євреям, зокрема через окремо створені групи “осіб патронів”; організацію різноманітних культурних, освітніх, релігійних та політичних заходів.

Вперше вивчено функції т. зв. “туристичних груп” євреїв з-за кордону, з метою виконання певних доручень у межах Радянського Союзу, а саме: спостереження за внутрішньо-політичним життям, особливо в контексті дотримання основних прав та свобод людини; налагодження комунікацій з місцевим населенням з метою використання їхніх думок та поглядів щодо проживання у Радянському Союзі, при складанні звітних доповідей після повернення до США; надання безпосередньої матеріальної та моральної допомоги.

Наведені у дисертаційному дослідженні приклади ілюструють як працівники КДБ намагалися перешкоджати подібній діяльності, обмежуючи індивідуальні прогулянки населеним пунктом, та лімітуючи незаплановані зустрічі з місцевими жителями. Таких осіб часто перевіряли, а після виявлення підозрілих об’єктів, серед яких заборонена література або предмети ритуальної приналежності, обмежували перебування у межах Радянського Союзу. Для “особливо небезпечних” повторний в’їзд ставав практично неможливим. Зрештою, застосування цих та інших засобів обмежень, аж ніяк не вплинуло на невпинний потік “туристів”, котрі намагалися допомогти своїм побратимам усіма ймовірними способами.

Авторка вперше на основі різноманітної джерельної бази досліджує причини появи та особливості розвитку такого явища, як “*нешира*” (з

івр. “звернення з дороги”). Спад *алії* (з івр. “сходження вгору”), і натомість поширення “*нешири*” стало актуальним з середини 1970–х рр. через три найважливіші аспекти: поразка Ізраїлю у війні Судного дня, що, зрештою, призвело до внутрішньо-політичного колапсу; активну радянську пропаганду про не зовсім втішне життя на території, де присутня постійна загроза початку війни; започаткування нового “американського напрямку”, як ідеального місця для проживання, а, зрештою, реалізації своїх можливостей та потенціалу.

Ґрунтовна джерельна база дала можливість дисертанту реалізувати наукову мету та поставлені завдання. На завершення пропонуються авторські висновки щодо еволюції становлення проблеми еміграційних процесів серед радянських євреїв та аналізу всебічної трансформації політичної американської системи з приводу даного питання.

Ключові слова: еміграція євреїв з СРСР, “відмовник”, адміністрація президента США, імміграційне законодавство США, “нешира”, алія, міждержавні відносини, “холодна війна”.

ABSTRACT

Danyliv N. R. The US policy concerning the Jewish emigration from the USSR (1967–1989). – Qualifying scientific work published as a manuscript.

A thesis for the degree of Doctor of Philosophy in History in specialty 032 “History and Archeology”. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2021.

The PhD thesis is devoted to the study of the US policy on the emigration of Jews from the Soviet Union in 1967–1989. In particular, the general principles and factors of the formation of the US policy on the Jews emigration in a certain period are determined. The facts of human rights violations in the Soviet Union, which actually support the Jewish component of the population before submitting documents for departure, are traced. Well-founded forms and methods of struggle of “refusals” for their rights. The reaction of the Soviet authorities to the movement of Jews for departure is analyzed, the main restrictive measures caused by preventive emigration are described in detail (“Education Tax”, “exit quotas” as well). Features of such phenomenon as “noshrim” are characterized. The transformation of the US policy on the Jewish question in the context of the Cold War is considered. The evolution of US immigration law is traced. The contribution of leading American Jewish organizations to the process of emigration of Jews from the Soviet Union has been established.

It was determined that the formation of the State of Israel in 1948, the Six Day War in 1967, the Yom Kippur War in 1973, on the one hand, and permanent discriminatory restrictions in the Soviet Union, on the other hand, *de facto* began emigration among the Soviet Jews. Based on archival reports of the KGB to the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, which were declassified in 2015–2016, the discriminatory policy of the Soviet government, which does not have access to the political and civil rights, including cases of anti-Semitic manifestations, in particular, review of persons who submitted documents for departure.

In the dissertation the procedure of submission of documents for departure Jews Soviet to the State of Israel is specified, and also it is noted that the positive answer,

according to submission of the first application for departure, receives only units. As a rule, to apply to all decisions a refusal, which was treated not quite rationally: in connection with “regime considerations”, “operational considerations”, “availability of valuable specialists”, “unreasonable request for family reunification”, “conscription age” and etc. It is immediately taken into account that, despite all the above prohibitions, the most active part of the Jewish population continues to show its national position. Due to speeches in Babyn Yar and near the synagogue, they wrote personal and collective appeals to higher authorities, the organization of secret meetings in apartments and with the help of other possible means of struggle, they not only called to mind with the existence, but also tried to improve the existing movement.

Separately, the paper examines the aspect of the activities of power structures in the United States, which initially took a neutral position as an observer, and later transformed into an active participant in the process of Jewish emigration struggle to leave the USSR. First of all, everyone was interested in the proclamation of the independent State of Israel in 1948, and, accordingly, a new player in the international arena. The Cold War factor played another key role in correcting the policies of all presidential administrations. Initially abandoning its former isolationist policies, the US government began to look for additional arguments in conducting a global geopolitical, economic and ideological confrontation with the Soviet Union and its satellites. Moreover, the country that positioned itself as the leader of the so-called the “democratic camp” could not fail to respond to the numerous manifestations of discriminatory processes in the Soviet Union. However, according to the author, who studied the CIA’s analytical reports to US presidents, the country's foreign policy during the period under study was not clearly pro-Israel and was focused primarily on pursuing its own interests.

The thesis also noted that the most presidents actively responded to public appeals from the Jewish component of American society. They often appreciated the largest Jewish-organized events; repeatedly touched upon the topic of human rights violations in private conversations with Soviet leaders; used other non-standard levers of influence on the Soviet Union.

A number of legislative amendments were also taken into account, which directly or indirectly concerned the Jews emigration from the Soviet Union. The immigration quota system, which was regulated until the mid-1960s on the principle of national origin (“the national origins quota system”), was replaced by the slogan ‘equal opportunities for all’ in September 1965 after the adoption of a new immigration law, better known as the Hart-Celler Act. Another important document in the history of immigration law was the Jackson-Vanik Amendment of 1974, which limited US financial and trade relations with countries whose governments violated human rights, in particular by restricting the right of their citizens to emigrate freely. In 1980, the Refugee Act was passed, which provided for the emergency granting of “admission” and refugee status to those immigrants who were actually persecuted or who had every reason to be persecuted on the grounds of race, religion, citizenship, or belonging to a certain social group or political beliefs in the country of residence. A characteristic addition to the above legislation was the Lautenberg Amendment, adopted in 1989, which automatically granted all religious minorities living in the USSR an advantage when applying for entry into the United States. Subsequently, the amendment was reformatted into a law used by tens of thousands of Jews from the post-Soviet space.

A significant part of attention is devoted to the Jewish lobbying as an integral part of political life in this country. Jewish representatives played a general role in Congress, and some members worked in private initiative philanthropy. Leaders of the most famous Jewish organizations have similarly progressed to influence American politicians.

In addition, the author outlined the most important areas of activity “Student Struggle for Soviet Jewry”, “National Conference”, Joint Committee, HIAS and all other major Jewish organizations operating in the United States, highlighting the monitoring of the domestic political situation in the Soviet Union; providing moral and financial assistance to the Soviet Jews, in particular through separately created groups of “patrons”; organization of various cultural, educational, religious and political events.

Is being investigated the functions of the so-called “tourist groups” of Jews from abroad, through the implementation of certain assignments, namely: observation of the domestic political life, especially in the context of obtaining fundamental human rights and freedoms; establishing communication with the local population through the use of their thoughts and views on living in the Soviet Union, compiling reports after returning to the United States; providing a material and moral assistance.

The examples presented in the dissertation illustrate how the KGB officers tried to prevent such activities by restricting individual walks in the settlement and limiting unscheduled meetings with local residents. Such persons were frequently searched, and after the detection of suspicious objects, among prohibited literature or ritual objects were, their stay within the Soviet Union was restricted. For the “especially dangerous”, re-entry became impossible. In the end, the use of these and other means of restraint did not affect the relentless flow of “tourists” who tried to help their fellows in all possible ways.

The author for the first time on the basis of various source bases investigates the reasons of occurrence and features of development of such phenomenon as “noshrim” (from Hebrew “dropouts”). The decline of the Aliyah (from the Hebrew "the act of going up"), and the location of the expansion of the “noshrim” became relevant in the mid-1970s through three major aspects: the defeat of Israel in the Yom-Kippur War, which eventually led to domestic political collaps; active Soviet propaganda about not-so-important life in a territory where there is a constant threat of war; launching a new “American direction” as an ideal place to live, and, ultimately, the realization of their capabilities and potential.

A thorough source database allows the dissertation to realize the scientific goal and objectives. At the end of the proposal to offer the author’s conclusions on the evolution of the problems of emigration among Soviet Jews and an analysis of the comprehensive transformation of the American political system on the introduction of this issue.

Key words: emigration of Jews from the USSR, “refusers”, US presidential administration, US immigration legislation, “nonshrim”, aliyah, interstate relations, Cold War.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ

Розділ у колективній монографії:

1. Danyliv N. The Israel lobby and US policy in the Arab-Israeli conflict (1948–1978) // *State Security in the Contemporary World*. Edited by Olga Wasiuta, Janusz Falecki, Danuta Kaźmierczak. Kraków: Wydawnictwo Drukarnia Styl Anna Dura, 2019. P. 60–77.

Статті у фахових виданнях України:

2. Данилів Н. Виникнення та особливості єврейської еміграції “Нешира” (1970-ті рр.) // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль, 2016. №1. С. 120–125.
3. Данилів Н. Ухвалення поправки Джексона-Веніка як реакція заборони еміграції євреїв з СРСР // *Емінак*. Київ-Миколаїв, 2016. №1. С. 99–105.
4. Данилів Н. Радянсько-американський обмін в’язнями 1979 р.: передумови, особливості та наслідки // *Наукові записки національного університету “Острозька академія”*. Острог, 2016. №25. С. 255–261.
5. Данилів Н. Захист інтересів єврейських переселенців з СРСР в імміграційному законодавстві США (1965–1989 рр.) // *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2017. Вип. 18. С. 310–322.
6. Данилів Н. Політика держави Ізраїль із питань інтеграції репатріантів: особливості та характерні риси // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2017. Спецвипуск. С. 661–670.
7. Данилів Н. Еміграція євреїв з Радянського Союзу в політиці президентів США (1961–1989 рр.) // *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія*. 2018. № 138 (3). С. 10–15.
8. Данилів Н. “Єврейський туризм” як спосіб комунікації з радянськими євреями в 1970-ті роки // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Міжнародні відносини”*. Ужгород, 2019. Вип. 6. С. 65–71.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

9. Danyliv N. The Jewish emigration from the USSR in the KGB documents // *Studia de Securitate*. Kraków, 2020. S. 150–161.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Данилів Н. “Великий обмін” 1979 р.: роль президента Дж. Картера у звільненні Георгія Вінса // *Матеріали Міжнародної наукової конференції “Реформація як суспільне явище: український вимір” (Львів, 3–4 жовтня 2017 року)*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. С. 219–226.
11. Данилів Н. “Конференції з питань радянських євреїв: у пошуках практичної допомоги” // *Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції “Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії”*. Дніпро: Відкрите суспільство, 2019. С. 5–9.